

УДК 94(474.5) «1874 – 1940»

*Артем Петрик**

ДИКТАТОР ТА ІНТЕЛЕКТУАЛ: ОСНОВНІ ВІХИ ЖИТТЄВОГО ШЛЯХУ АНТАНАСА СМЕТОНИ

У статті розкриваються основні етапи життєвого та інтелектуального становлення видатного литовського публіциста, політика, першого президента Литовської республіки Антанаса Сметони. В роботі значну увагу приділено періоду формування режиму диктатури націоналістів у Першій Литовській республіці (1926–1940), встановленню особистої авторитарної влади А. Сметони. Особливий акцент зроблено на характерний аспект «сметонівського» авторитаризму, впливі унікального ідеологічного концепту таутінінства на формування «культу особи» «Вождя нації» в Першій республіці.

Ключові слова: А. Сметона, інтелектуал, Литва, Перша республіка, Війна за незалежність, таутінінки, диктатура, «Вождь нації».

«...Чи не втомився він тримати в своїх руках кермо, ведучи нашу країну через океан? Ні, він не втомився!» (генеральний секретар партії таутінінків Янавічюс про А. Сметону, 1938 р.)

Антанас Сметона – литовський політик, науковець, публіцист, та громадський діяч. Він став першим президентом незалежної Литви, одним з творців литовського парламентаризму, організатором та керівником визвольного руху на литовських землях у першій чверті ХХ ст. Людина що стала у витоків специфічної литовської форми авторитаризму. Розбудовуючи самодержавну по суті модель, з яскраво вираженим культом власної особи А. Сметона при цьому був впевнений в своїй ліберальності інтелігентності та толерантності до всіх хто опинився під його «батьківською опікою», малюючи образ «правителя філософа». Характерно, що на відміну від більшості сучасних йому автократів литовський лідер намагався зобразити себе в першу чергу «інтелектуалом на престолі», повсюдно афішуючи своє викладацьке та журналістське минуле віддаючи перевагу «культу розуму» над «грубою силою». Втім, цитування давньогрецьких філософів і роздуми на тему мінливості людської природи не завадили президенту жорстко розправлятися з політичними опонентами, знищити багатопартійність у країні і встановити

*Кандидат історичних наук, викладач кафедри філософії та соціально-гуманітарних наук Херсонського державного університету.

А. Петрик. Диктатор та інтелектуал: основні віхи життєвого шляху Антанаса Сметони

диктат націоналістів – татунінків з їх тотальним контролем над проявами суспільного життя.

А. Сметона багато в чому є феноменом для Балтії. У міжвоєнний період, що був багатий на різні форми вождізму, він по суті єдиний на європейських теренах, хто отримавши вищу владу (в 1918 р.) у демократичний спосіб передав своїм політичним опонентам (у 1920 р.), а згодом під гаслами захисту демократії від комуністичної загрози повернув її собі шляхом військового перевороту і почав «згортання» суспільних свобод, узявши курс на створення патерналістської моделі – «народної» держави з «Вождем нації» на чолі. «Сметонівський» авторитаризм на відміну від «Ульманісівського» у сусідній Латвії не сприйняв фашизм і відкидав расову та етнічну сегрегацію в середині країни, спирався на принципи міжнаціонального миру (особливо на ранньому та середньому етапах у 1926–1938 рр.).

Водночас, як зазначав К. Ріхтер А. Сметона свідомо йшов шляхом сакралізації як своєї влади так і власної особи, персоніфікувавши Литовську державу. Він пройшов дві важливі стадії на шляху побудови культу особи: 1) персоналізацію суспільних відносин із штучним (пропагандистськими засобами) формуванням суспільної думки про вищість вождя над соціумом і його історичну роль у створенні та «порятунку» держави в добу «великих потрясінь» (у литовському варіанті – культивування ролі А. Сметони як «Рульового» що веде «державний корабель» від Війни за незалежність (1918–1920 рр.) до соборності й процвітання); 2) увіковічення особистості вождя, проголошення його незамінності [7, с. 36–37].

Крім того, відзначимо такі ознаки послідовного формування культу «Вождя нації» як: присвоєння пишних, панегіричних титулів; публічне прижиттєве виконання хвалебних пісень і віршів; видання збірників творів і цитат авторства диктатора; спорудження монументів, надання імені президента вулицям, навчальним і науковим закладам; розміщення зображення вождя на поштових марках та грошових купюрах; надання очільнику надприродних якостей таких як дар передбачення, надпотужна воля тощо [13]; легітимація шляхом історизації [7, с. 29] (постулат про «спадковість» влади А. Сметони від великих литовських князів).

«Залізному Антанасу» належить своєрідний рекорд. Він, найдовше серед автократів регіону перебував при владі безперервно (1926–1940 рр.) значно випередивши своїх «колег по цеху» К. Ульманіса та К. Пятса. Єдиний з балтійських лідерів кому вдалося врятуватися від радянських каральних органів у «безкровне літо» 1940 р. і благополучно емігрувати на захід. Унікальність А. Сметони ще й у тому, що на схилі років (1941–1944 рр.), зазнавши повного політичного краху вчорашній диктатор не втрачає енергії, повертається до забутої здавалося б наукової і публіцистичної діяльності реанімувавши цей сегмент свого інтелектуального дарування.

Незважаючи на багатогранність особистості першого президента, багатство його творчого спадку та епохальне значення для формування

А. Петрик. Диктатор та інтелектуал: основні віхи життєвого шляху Антанаса Сметони

литовської державності новітньої доби доробок праць присвячених А. Сметоні не можна назвати значним.

Першим ґрунтовним дослідженням з даної проблеми стала робота А. Меркеліса [25], що вийшла у 1964 р. в Нью-Йорку і стала своєрідним базисом для подальших розвідок інших науковців.

Найбільш всесторонньо політичну складову інтелектуального шляху диктатора дослідили у своїх монографіях сучасні литовські дослідники Л. Труска [37; 38] та А. Ейдінтас [17; 18; 22].

Перу німецького вченого К. Ріхтера належить доробок, що дозволяє розглянути принципи дії та розвитку культу особи А. Сметони в добу таутінінства [7].

У монографіях, статтях та замітках авторства Т. Зубінського [36], В. Рожковського [40], К. Піеткевича [26] та інших знаходимо інформативний пласт, який висвітлює етапи становлення А. Сметони – політика та період його перебування при владі.

До цієї ж групи можна додати праці В. Жукаса [41] і Ю. Скіріуса [35]. Дослідження А. Е. Шьона присвячене інкорпорації Литви до складу СРСР у 1940 р. розкриває деякі деталі останніх місяців перебування «Вождя нації» при владі [28].

Геналогії родини диктатора присвячено спільну розвідку М. Сметони та А. Сметонієне яка побачила світ у 2016 р. [34].

Окремо відзначимо і такий важливий у конструюванні довершеного образу інтелектуала елемент як власний творчий доробок лідера таутінінків.

Перша спроба видання зібрання його творів була зроблена у 1934 р. [30]. У 1990 р. світ побачили «Вибрані твори» [31]. Зусиллями А. Ейдінтаса каунаське видавництво «Мента» випустило зібрання праць Антанаса Сметони. В 1992 р. у Вільнюсі було здійснено репринт видання 1935 р. [32]. Це стало початком процесу своєрідної посмертної репатріації А. Сметони на батьківщину.

Антанас Сметона народився 10 серпня 1874 р. у селі Ужуленіс, Віклмбергського уїзду Ковенської губернії в селянській родині. Його предки здавна жили у цьому населеному пункті і протягом багатьох поколінь були слугами князівської родини Радзивіл [18, с. 14].

Антанас був шостим з семи синів Йонаса Сметони. Незважаючи на бідність батько майбутнього «Вождя нації» був писемним і намагався прищепити своїм дітям жагу знань.

А. Сметона був відправлений батьками на навчання до початкової школи у містечко Тауенай, яку успішно закінчив у 1888 р. [22].

Це стало лише першим етапом довгого і тернистого шляху Антанаса до омріяного університетського диплому. Вже з ранніх років він виявляв схильність до гуманітарних дисциплін, любив виступати перед публікою, отримуючи задоволення від володіння увагою навколишніх.

Батько – релігійна людина виховував у сина почуття довіри до Божого промислу та виключного пієтету перед Католицькою церквою, що у

А. Петрик. Диктатор та інтелектуал: основні віхи життєвого шляху Антанаса Сметони

подальшому призвело до формування у А. Сметони христоцентричного світогляду та ідеї розбудови державної машини на основі консенсусу світської та церковної влади – конкордату. Поруч з тим, Йонас, що зіграв величезну роль у становленні особистості свого молодшого нащадка, привчав сина до постійної та впертої праці [7, с. 31]. Батьківський урок син завчив добре й в подальшому поставив у своїй особистій системі моральних цінностей знак тотожності між працею та боротьбою. Для А. Сметони-політика впертість, самовідданість та протистояння з ідеологічними супротивниками стають аксіоматичними «цеглинами» в побудові власної автократичної моделі управління.

На відміну від більшості своїх однолітків (вихідців із селянства) А. Сметона не бажав зупинятися на отриманні початкової освіти і почав готуватися до вступу в прогімназію. Для цього, заручившись фінансовою підтримкою батьків Антанас бере уроки у приватних репетиторів, що мешкали в Укмерге та Лібаві.

Прикладені зусилля дали результат. А. Сметону приймають до прогімназії у містечку Паланга. Після її закінчення у 1893 р. він вступив у Вищу Мітавську гімназію, що входила до Дерптського навчального округу.

Саме тут А. Сметона вперше знайомиться з литовським національним рухом. Життя у Мітаві значно вплинуло на формування політичних вподобань гімназиста. Він вступив до лав підпільної патріотичної організації і невдовзі стає одним з її лідерів. Під час перебування у Латвії (Мітава входила до Курляндської губернії) А. Сметона зійшовся з земляками – литовцями, які також студіювалися у Вищій гімназії. Найближчими його товаришами стають Ю. Тубеліс, Ю. Шлапеліс та В. Миронас [22, с. 13]. Ці люди протягом багатьох років будуть одними з найближчих співробітників майбутнього диктатора. У стосунках з ними, ще у юні роки, проявляється одна з характерних рис А. Сметони – розрахунок на особисту відданість наближених, яку він ставитиме (часто шкодячи загальному благу) вище за інші якості.

У Мітаві «залізний Антанас» вперше проявив свій важкий характер та «посіяв» паростки особистого авторитету в душах молодих патріотів. Він почав конфліктувати з дирекцією навчального закладу через небажання відвідувати православні богослужіння. Бунтаря було виключено.

У 1897 р. А. Сметона все ж таки закінчив навчання в гімназії, однак не в Мітаві а у Петербурзі. Наступною ціллю для молоді людини став вступ до Петербурзького університету де заповзятий литовець сподівався отримати диплом юриста.

Через два роки навчання А. Сметона потрапив до списку неблагонадійних через свою політичну діяльність. В 1899 р. Антанас прийняв участь у одній з маніфестацій, що мала антиурядовий характер (страйку студентів Санкт-Петербурзького університету). За це його виключили з університету та вислали до Вільнюса (перед цим студент-невдаха відбув двотижневе ув'язнення).

Незважаючи на досить тяжку провину А. Сметоні таки вдається відновити навчання в Петербурзькому університеті й у 1902 р. закінчити його. «Петербурзький період» був часом остаточного формування політичного

А. Петрик. Диктатор та інтелектуал: основні віхи життєвого шляху Антанаса Сметони

концепту А. Сметони. Він стає на рейки литовського націоналізму, «самостійництва».

Полонізація та русифікація, нав'язування литовцям комплексу меншовартості, стереотипу «селянської нації», майже повна відсутність представників титульного етносу серед аристократії та інтелігенції навіть на теренах «серцевини» історичної Литви – Жемайтії та Сувалкії, делітуанізація міського населення, все це загрожувало подальшому існуванню литовців як народу і закликала патріотів до практичних дій.

В цих умовах А. Сметона, як й інші небайдужі, вважав своїм першочерговим завданням формування монолітного, консолідованого національного руху, що розпочне боротьбу за «відвоювання Батьківщини». Спочатку – культурний етап – боротьба за рівноправ'я литовської мови та розповсюдження литовської культури на корінних територіях. У перспективі це мало підготувати підґрунтя для наступного етапу – змагання за політичну автономію Литви.

На цьому поприщі А. Сметона швидко знайшов однодумців. Після повернення до Литви він починає трудову діяльність як працівник Земельного банку у Вільнюсі. Втім, монотонна робота в фінансовій установі зовсім не захоплювала молодого юриста. Всю свою енергію він спрямовує на громадську та просвітницьку роботу.

У першій половині 1900-х рр. Антанас захоплюється творчістю свого сучасника – письменника та драматурга Ю. Тумаса більш відомого під псевдонімом Юозас Вайжгантас. Будучи католицьким священником отець Юозас представляв клерикальний напрям литовського національного руху. Довгий час він був редактором популярної газети «*Tėvynės sargas*» («Вартовий Вітчизни»). Познайомившись із А. Сметоною Ю. Тумас запропонував йому новий вид діяльності – редакторську роботу. У 1906 р. вони спільно редагують та видають газету «*Viltis*» («Надія»). Це видання стає одним з найпопулярніших у Литві. «Надія» першою поєднала в собі громадсько-політичну та літературну направленість. На шпальтах видання публікувалися матеріали які стосувалися театру та літератури. Саме тут з'явилися перші переклади литовською Т. Шевченка та І. Франка.

Свого довершеного вигляду «Надія» набуває після того як до колективу редакторів приєднався філософ та історик П. Давідайтис. У газеті, що з 1913 р. стає щоденною, друкували свої твори молоді литовські автори, розміщували рецензії на літературні твори [42, с. 565].

Успішний досвід видавницької та редакторської роботи був використаний А. Сметоною під час роботи в інших періодичних литовськомовних виданнях. Протягом другої половини 1900-х – першої половини 1910-х рр. він був фактичним редактором ліберальної щотижневої газети «*Lietuvos ūkininkas*» («Литовський господар»). У 1914 р. разом з М. Учкасом та І. Тамошайтісом А. Сметона заснував видання «*Vairas*» («Кермо») (до 1915 р. був редактором журналу). «Кермо» планувалося зробити щотижневим виданням політико-культурного спрямування. Втім, незабаром журнал став щомісячним і вмщував

А. Петрик. Диктатор та інтелектуал: основні віхи життєвого шляху Антанаса Сметони

матеріали з політичної, театральної, культурно-освітньої проблематики, а також твори сучасних литовських літераторів [42, с. 542].

У цей же час А. Сметона відкриває ще один вектор свого інтелектуального дарування – публіцистичний. На сторінках редагованих ним журналів та газет виходять його замітки та статті присвячені здебільшого питанням політичного характеру, проблемам розвитку литовської мови тощо. Деякий час дописувач співпрацював з першою литовською щоденною газетою «Vilniaus žinios» («Віленські вісті»).

Доба першої російської революції 1905–1907 рр. стала часом послаблення «залізної рукавиці» Романівського режиму, в той же час посилила рух «тектонічних плит» національного відродження на так званих окраїнах імперії. Для литовців цей час стає переходом до якісно нового етапу боротьби за національне відродження.

Царський уряд намагався якось приборкати підкорені народи вчинками, що мали за мету певною мірою лібералізувати суспільство «тюрми народів». Так у Литві було скасовано одіозну заборону на друк книг литовською (латиницею) 1864 р. (офіційно дозвіл на використання латинської абетки надано в 1904 р.).

У Вільнюсі та Каунасі патріоти цю поступку зустріли як ознаку «зміни часів». Національний рух почав дедалі ширше розгортатися на етнічних литовських землях: Жемайтії, Сувалкії, Дзукії, Аукшайтії і Малій Литві [11, с. 34]. У колі членів підпільних націоналістичних гуртків визріває ідея заявити царському уряду вимогу надати Литві автономію.

Своєрідним патріотичним осередком стає Литовська демократична партія. Активну участь у її розбудові брав молодий юрист А. Сметона. Поруч з іншими він стояв у витоків цієї організації. У 1902 р. він став членом партії й активно підтримував ідею реставрації Литовської держави у формі самоврядного утворення в складі Росії.

Литовські активісти, в дні коли на вулицях Москви та інших міст ще точилися бої між урядовими військами та повсталими, вирішили діяти і заявити про свою позицію.

З ініціативи видатного історика професора Й. Басанавічюса, «патріарха» литовського національного руху у Вільнюсі було скликано Вселитовський сейм або «Великий Вільнюський сейм», що зібрав понад 2000 делегатів. Перед цим організаційний комітет форуму звернувся з меморандумом до міністра внутрішніх справ Росії С. Вітте з вимогою надати Литві самоуправління.

У подібному дусі була складена резолюція «Сейму» (від 5 грудня 1905 р.). Делегати заявили про необхідність утворення автономної одиниці, що буде включати всі історичні землі Литви; користуватиметься демократичними свободами (в першу чергу свободою віросповідання); мав бути утворений литовський парламент – сейм. На території автономії планувалося розповсюдити загальне виборче право. Литовська мова оголошувалася панівною.

А. Петрик. Диктатор та інтелектуал: основні віхи життєвого шляху Антанаса Сметони

Одним з тих хто голосував за резолюцію був А. Сметона (обраний восени 1905 р. делегатом «Сейму»).

Російський уряд розглянув вимоги литовців. І, хоча політичну складову проекту було відкинуто, Романови пішли на поступки. Зокрема у мовній сфері та шкільництві [21, с. 97-103].

Сам факт розгляду Петербургом литовських вимог, незважаючи на поразку автономістських устремлінь, сприймався в середовищі націоналістів як велика перемога. Ще більше зріс авторитет Й. Басанавічюса, якого стали розглядати як «вселитовського батька». Він стає ініціатором заснування видання «Lietuvių tauta» («Литовський народ»), Литовського наукового товариства та інших національно-культурних осередків (символічно, що саме «патріарху» Й. Басанавічюсу довелося підвести своєрідну риску під першим, «мирним» етапом визвольної боротьби. Підписавши акт відновлення литовської державності 16.02. 1918 р. він відкрив дорогу «збройному» періоду який провадили люди іншої формації, схильні до силового вирішення будь-яких політичних конфронтацій) [24, с. 154-164].

А. Сметона активно підтримував починання Й. Басанавічюса. Він, будучи вже досить відомим громадським діячем та публіцистом, отримує запрошення взяти участь у розбудові Наукового товариства. На першому ж його засіданні 7 квітня 1907 р. стає його бібліотекарем. Насправді, спочатку кількість книг була настільки незначною, що уся бібліотека розміщувалася в одній з кімнат квартири самого А. Сметони.

18–19 серпня 1907 р. на чергових зборах товариства у присутності 47 членів А. Сметону було обрано до редакційної колегії журналу «Литовський народ». Утім, робота у Науковому товаристві скоро почала набридати ініціативному бібліотекарю. Довгі засідання, мляві дискусії дратували Антанаса. Пізніше в одному з листів він коротко, у притаманному йому стилі охарактеризував участь у цих подіях: «Не цікаво!».

Свою енергію А. Сметона направив на інші проекти. Він активно підтримував відкриття Литовської мистецької асоціації, Литовської двокласної школи, закликав до відкриття литовської гімназії у Вільнюсі та пропагував ідею «культурного ренесансу» серед читачів періодичних видань в яких регулярно друкувався [18, с. 32].

Революційні роки співпали з важливою віхою в особистому житті інтелектуала. У 1904 р. він одружився з 19-ти річною дівчиною на ім'я С. Ходаускайте. З нею він прожив майже сорок років (у цьому союзі народилися троє дітей: Марія Дануте, Біруте та Юліус Рімгаудас). Софія походила з родини полонізованої литовської шляхти. Як і її батьки вона прихильно ставилася до ідей литовського національного відродження. Так, Софія, незважаючи на те, що зі своїми рідними продовжувала спілкуватися польською у повсякденні, в розмовах із прислугою переходила на литовську мову. Під впливом сестри свою особисту «літуанізацію» пройшли її брати Романас і Тадас та сестра Ядвіга.

А. Петрик. Диктатор та інтелектуал: основні віхи життєвого шляху Антанаса Сметони

Необхідно зазначити, що для тодішньої литовської аристократії подібне «повернення до коренів» хоч і не було великою рідкістю, але у консервативних колах віленського естеблішменту все ж сприймалося як своєрідний культурний демарш.

Знайомство з молодим юристом А. Сметоною остаточно завершило реставрацію національної свідомості Софії. Вона не лише прийняла погляди Антанаса, але й активно включилася у розбудову литовського руху (зокрема, досконало володіючи німецькою мовою Софія стала виконувати функції перекладача та секретаря при чоловікові у період перебування в Німеччині та Швейцарії) [18, с. 167].

Новий етап життєвого шляху А. Сметони почався у 1914 р. Перша світова війна стала часом нових викликів і одночасно можливостей для литовського національного руху. Не отримавши реалізації державницьких ініціатив у рамках Російської імперії деякі патріотичні кола почали розглядати Німеччину у якості своєрідної альтернативи. Вважалося, що поразка Росії у протистоянні з Гогенцоллернами давала шанс на реставрацію суверенної Литви.

Війна застала А. Сметону у Вільнюсі де він продовжував займатися журналістською роботою. З початком активних бойових дій і подальшого наближення російсько-германського фронту до етнічних литовських земель з ініціативи групи громадських діячів 27 вересня 1914 р. було утворено Комітет допомоги жертвам війни. В організації роботи Комітету брав активну участь і А. Сметона. Його було обрано заступником голови. До функцій цієї структури входив збір коштів для надання матеріальної допомоги біженцям і постраждалим із зони бойових дій.

Швидке просування кайзерівських військ навесні 1915 р. створило загрозу втрати Росією контролю над литовськими землями. Вже за декілька місяців передбачення справдилися. 18 вересня 1915 р. німецькі війська взяли Каунас, 19 вересня зайняли Вільнюс. На окупованій території Балтії германські війська встановили свою адміністрацію – «Оберост» (якій мали підлягати всі окуповані території Російської імперії) [6, с. 102–103].

Ліберальні та автономістські політичні групи вбачали у приході німців історичний шанс на реставрацію литовської державності. А. Сметона в цих умовах консолідував тих хто рішуче став на рейки германофільства.

Нова окупаційна адміністрація Вільнюса оприлюднила відозву до його мешканців. У зверненні місто було названо «польським». Це викликало протест литовських патріотів які заявили про свої претензії німецькому командуванню. Кайзерівці пішли на компроміс прибравши відозву [18, с. 50-51].

Поступки литовській общині сприймалися А. Сметоною та його товаришами як ознака готовності Берліну до співпраці. Один з лідерів «самостійників» Ю. Шауліс заявляв про те, що «виплисти» литовська незалежність може лише за допомоги німців [6, с. 105].

У той час аналогічно мислив і А. Сметона. Протягом 1915–1916 рр. йому вдалося, приклавши значні зусилля, об'єднати в спільний патріотичний фронт правих соціал-демократів та лібералів. Литовські патріоти вирішили

А. Петрик. Диктатор та інтелектуал: основні віхи життєвого шляху Антанаса Сметони

скористатися проведенням в Лозанні Конгресу поневолеваних народів (червень 1916 р.) під егідою Німеччини й заявити про себе.

На Конгрес прибула делегація яка складалася зі А. Сметони, Ю. Шауліса та С. Кайріса. Литовці представили на розгляд учасникам меморандум, в якому було викладено плани щодо створення незалежної Литовської держави під егідою Германської імперії.

А. Сметона закликав литовську інтелігенцію до співпраці з Берліном заради майбутньої реституції Литви. Він оголошував «пасивізм» (відмову від співробітництва з німцями) «пороком» проти нації [6, с. 105].

Реальних кроків до надання Литві суверенітету німецьке керівництво у 1916 р. не здійснило. Проте ініціативність А. Сметони не залишилася без уваги. Подальші події на Східному фронті Першої світової війни дозволили з новою силою розігратися «литовській карті».

Лютнева революція 1917 р. в Росії активізували контакти між кайзерівцями та литовськими патріотичними організаціями. Німці пішли на певні поступки. Так, 6 вересня 1917 р. з їх санкції та ініціативи А. Сметони починає видаватися щоденна литовськомовна газета «Lietuvos aidas» («Відлуння Литви»). Він же стає головним редактором видання [39, с. 140-142].

18 вересня почала свою роботу Литовська конференція у Вільнюсі, в якій у якості делегата взяв участь редактор «Відлуння». Конференція була по суті зібранням представників усіх верств та регіонів литовського народу. Під час роботи було прийнято рішення щодо утворення Литовської Тариби (Ради Литви). Цей орган став першим органом влади, що був покликаний представляти інтереси всіх литовців.

З поміж інших 20 членів в Раду було обрано А. Сметону. Він же став головою Тариби. Цю посаду політик поєднав з роботою редактора та журналіста у «Відлунні Литви» (газета стала офіційним друкованим органом Ради).

Поява цього аналогу Української Центральної Ради сприймалася в середовищі національно свідомої інтелігенції з величезним ентузіазмом. Для широких мас литовців Тариба символізувала перехід «литовського ренесансу» у завершальну фазу – реставрації суверенності.

Одне з перших рішень Тариби – направити делегацію від литовців на 3'їзд представників національностей колишньої Російської імперії, що відбувся в Києві 23–28 вересня 1917 р. На цьому форумі, що проходив під егідою Української Центральної Ради з'їхалися представники десятків народів. Головним репрезентантом Литви було призначено одного з найближчих співробітників А. Сметони, вченого – історика та філолога А. Вольдемараса. Він був одним з найбільш яскравих учених та громадських діячів тогочасної Литви. У віці 33 років Аугустінас став професором, викладав на історико-філологічному факультеті Пермського відділення Петроградського університету (на кафедрі загальної історії) курс давніх мов, класичну філологію та англійську мову. За наукові успіхи він був нагороджений орденом Святого

А. Петрик. Диктатор та інтелектуал: основні віхи життєвого шляху Антанаса Сметони

Станіслава III ступеня. А. Вольдемарас був поліглотом і зумів досконало оволодіти сімома іноземними мовами [4, с. 162].

А. Сметона покладав на його «Київську місію» великі сподівання. Під час з'їзду А. Вольдемарас мав зав'язати контакти з українськими очільниками. Крім того необхідно було заявити про погляд Тариби на подальшу долю земель Російської імперії.

На відміну від інших делегатів литовський представник рішуче виступив проти збереження єдиної (хоча і федералізованої) Росії. А. Вольдемарас від імені Тариби заявив про необхідність реалізації народами Росії права на самостійність [12, с. 470].

Незважаючи на те, що литовські ініціативи не були прийняті делегатами форуму, у Вільнюсі сприймали місію А. Вольдемараса як успішну, у Києві де-факто литовці здійснили «оголошення про наміри». Однак необхідно було реалізувати задумане на практиці.

11 грудня 1917 р. патріотичні сили врешті задекларували вектор за яким вони планували вести Литву. Тариба оголосила про відновлення незалежності. Однак німецька окупаційна адміністрація змусила Раду внести корективи у документ, згідно яких Литовська держава ставала у «вічний союз» з Германською імперією на основі чотирьох додаткових конвенцій які практично узаконювали повний контроль Німеччини над військовою, митною, транспортною, фінансовою сферами життя Литви.

Прийняття цього акту викликало гострий конфлікт, як всередині Тариби (з неї вийшла група з чотирьох депутатів), так і в литовському суспільстві. Праві сили звинувачували Тарибу в угодовстві та узаконенні колоніального статусу країни по відношенню до Берліна. Ситуацію підбурювало і те, що німці відмовилися визнавати незалежність Литви офіційно. Литовські представники не були запрошені на мирні переговори, що проходили у той час в Бресті [15, с. 152]. Лише завдяки особистим зв'язкам А. Сметони Тарибі вдалося включити до делегації УНР свого представника – А. Вольдемараса, який офіційно отримав статус консультанта української делегації на переговорах.

Германофільські настрої поступово уступали місце «чистому» самостійництву. У цей час велику роль в консолідації (різних, часто антагоністичних за ідеологією) політичних сил навколо державницького пріоритету зіграв авторитет А. Сметони. Йому вдалося вмовити Тарибу піти у своєрідний ва-банк та всупереч волі Берліна проголосити реальну самостійність країни. Цей демарш литовців оформився на папері 16 лютого 1918 р. в Акті відновлення Литовської державності.

За задумом А. Сметони та його однодумців саме слово «відновлення» стало основним у документі й мало засвідчити перед світом історичність литовської державності, її давні корені. Вільнюс було проголошено столицею молоді держави [15, с. 152] (це мало бути сигналом для поляків, котрі розглядали місто Гедиміна як свою історичну спадщину). Окупаційна адміністрація агресивно відреагувала на «самоуправсто» Тариби. Було

А. Петрик. Диктатор та інтелектуал: основні віхи життєвого шляху Антанаса Сметони

вилучено тираж «Відлуння», що надрукував текст Акту, а типографія в якій газета друкувалася закрили.

У наступні тижні А. Сметона робить кроки які ще більше піднімають його авторитет в очах співвітчизників і роблять найпопулярнішим політиком Литви. У якості голови Тариби він відправився на чолі депутації до Берліна де йому вдалося довести перед рейхсканцлером Г. Гетлінгом, під час зустрічі 23 березня 1918 р., справедливість рішення Ради.

У той же день кайзер Вільгельм II офіційно визнав незалежність Литви (однак литовці були змушені прийняти німецьку вимогу – визнати «тісний союз» між двома країнами на основі Акту від 11 грудня 1917 р.) [15, с. 154].

Незважаючи на нюанси, в Литві на А. Сметону стали дивитися як на одного з «батьків засновників», захисника державності що «вигриз» у Гогенцоллернів самостійність.

Свідченням збільшення впливу вчорашнього журналіста на вільнюські еліти стало обрання А. Сметони 11 липня 1918 р. головою Державної Ради Литви, що стала фактично вищим органом влади у країні.

Водночас німецьке керівництво не полишало надій будь-що залишити Литву під своїм безпосереднім контролем. Для цього розроблялися плани щодо встановлення її особистої унії з Саксонією або Прусією [15, с. 154].

Відповіддю з боку патріотичних кіл литовського політикуму стала ідея про оголошення у Литві монархії та запрошення на литовський престол представника якогось з правлячих домів.

А. Сметона, що ніколи не відзначався симпатією до ліберальних ідей, вирішив підтримати цю ініціативу місцевих монархістів які сподівалися на відбудову «Королівства Міндаугаса» лідера роялістів Й. Пуріцкіса [18, с. 77] та використати їх як силу для превентивного удару по німецьких планах.

Заручившись підтримкою прокатолицьких сил у німецькому Рейхстазі Державна Рада запросила на литовський престол вюртембургського принца Вільгельма фон Ураха, який мав прийняти символічне ім'я Міндаугаса II.

Однак це був лише тактичний хід литовців. На початку листопада 1918 р., як тільки стала явною неминуча поразка країн Четвертого союзу у Першій світовій війні, Державна Рада відкликала запрошення [15, с. 154].

Втрата німецького «протектора» зустрічалася низкою політичних організацій Литви з острахом та розгубленістю. Втім цього не можна казати про А. Сметону та його однодумців.

Події листопаду 1918-го створили ситуацію за якої влада на литовських землях «впала під ноги» Державній Раді. Її очільник зробив все щоб не втратити її. Вже 2 листопада А. Сметона ініціював процес, що відкрив першу сторінку літопису його боротьби за особисту, безроздільну владу. Було прийнято тимчасову конституцію Литви за якою Рада оголошувалася вищим законодавчим органом країни. Президія Державної Ради – голова А. Сметона та два його заступники Ю. Стаугатіс і С. Шилінгас разом з Кабінетом міністрів ставали вищою виконавчою владою. На посаду першого прем'єра незалежної

А. Петрик. Диктатор та інтелектуал: основні віхи життєвого шляху Антанаса Сметони

Литви А. Сметоні вдалося «провести» свого давнього протеже А. Вольдемараса [15, с. 154].

Таким чином протягом однієї доби 2–3 листопада 1918 р. головний редактор «Литовського відлуння» отримав контроль над державою.

Наприкінці листопада 1918 р., слідом за відступаючими німецькими частинами на литовські землі рушили підрозділи Червоної Армії зі сходу. Члени Державної Ради виявилися неготовими до такої швидкої зміни кон'юктури. Деякі політики, з поміж них і А. Вольдемарас, виступали за відмову від регулярних збройних сил та перехід до міліційної системи, пояснюючи це бажанням продемонструвати сусідам «миролюбність» Литви.

Однак, зі збільшенням швидкості просування більшовиків углиб литовської території такі наївні ідеї поступилися виваженому прагматизму. 23 листопада А. Сметоні вдалося змусити прем'єра оголосити мобілізацію. Ця міра лише тимчасово призупинила радянській наступ на Вільнюс. Ситуація погіршилася у грудні 1918 р. Литву сколихнув виступ місцевих комуністів, які 16 грудня проголосили утворення Радянської Литви. Вже за тиждень Раднарком у Москві визнав уряд литовських більшовиків.

В таких обставинах патріотичні кола приймають рішення шукати матеріальної допомоги на заході. А. Сметона особисто вирушив до Берліна де йому вдалося домогтися виділення на військові потреби 100 млн. марок. Крім того, на вимогу голови Державної Ради німці розпочинали поставки озброєння Литві.

А. Сметона встановлює контакти з представниками країн-переможниць і доводить до європейської спільноти думку про виключну важливість підтримки литовської армії у боротьбі з більшовиками.

В той час коли «червоні» підходили до Вільнюса, а литовські урядові установи евакуювалися до Каунаса. Делегація А. Сметони виграла для своєї країни ще один життєво важливий дипломатичний бій. Антанта, врахувавши його аргументи, змусила припинити вивід німецьких військ з Литви та відправити їх частини на фронт. В результаті це й дозволило зупинити радянський наступ на Каунас [9, с. 250-251].

А. Сметона, після повернення до Литви, зіткнувся з панічними настроями, що розповсюдилися у середовищі деяких членів Державної Ради. Лунали звинувачення на адресу самого А. Сметони та особливо А. Вольдемараса. Їм закидали германофільство, неправильну оцінку зовнішньополітичної ситуації, відсутність конкретних дій щодо формування армії.

Стало зрозумілим, що в умовах перспективи військового колапсу країни єдиний порятунок – встановлення міжпартійного консенсусу. Першим кроком до цього стає компроміс А. Сметони з представниками лівого крила. На вимогу політикуму А. Вольдемараса змістили. Новим головою уряду стає М. Слежявічюс (А. Вольдемараса відправили у якості голови делегації на Паризьку конференцію).

Взимку-весною 1919 р. А. Сметона «приміряв» на себе роль «третейського суді» та «миротворця», який закликав політиків відмовитися від дрібних

А. Петрик. Диктатор та інтелектуал: основні віхи життєвого шляху Антанаса Сметони

усобиць в угоду збереженню національної єдності. Ця позиція дуже швидко принесла йому дивіденди. Антанта сприймала його як найбільш виваженого з литовських політиків. Подібна думка сформувалася й у середині литовського суспільства, а найголовніше – в армії. Мовчазний та холонокровний А. Сметона справляв враження «людини дії». Тож коли 4 квітня 1919 р. Державна Рада зібралася для того щоб затвердити другу Тимчасову Конституцію Литви і обрати першого в історії країни президента він не мав конкурентів [15, с. 157].

А. Сметона, отримавши вищу посаду, зберіг та посилив свій вплив на уряд. Беззмінним очільником Міністерства закордонних справ залишався його наблизений А. Вольдемарас.

Литовській адміністрації вдалося переломити хід війни з більшовиками на свою користь. До країни було запрошено іноземних добровольців, яким було обіцяно надати земельні ділянки. Наплив волонтерів був настільки значний, що лише з німецьких вояків вдалося сформувати ціле з'єднання – Підвенно-литовську Саксонську добровольчу бригаду [23, с. 38-39].

Президент будучи прихильником «національно монолітної», «народної» армії значну увагу приділяв встановленню взаємодії між регулярними військами та партизанськими загонами патріотів, що діяли у радянських тилах. В цьому значну роль відгравали члени парамілітарного формування «Союз Литовських Стрільців» («ССЛ»), які, від самого свого виникнення у 1919 р., користувалися довірою та особливою прихильністю А. Сметони.

Ефективні дії по підсиленню армії призвели до витіснення більшовиків з території Литви у червні 1919 р.

Перемога над комуністами збільшила повагу литовців до своєї влади та підвищила авторитет самого президента.

Доволі висока боєздатність Війська Литовського була продемонстрована й в інших епізодах Війни за незалежність (1918–1920). Так, у ході війни проти білогвардійців у вересні – грудні 1919 р. регулярним частинам та загонам «ССЛ» у близькій взаємодії з армією Латвії вдалося розгромити «Західну армію» генерала П. Бермондта та витіснити російських реваншистів з Балтії [9, с. 254].

Хороші якості проявили литовські військові й під час війни за Віленський край проти Польщі у 1920 р. Незважаючи на значну перевагу армії II Речі Посполитої їй не вдалося завдати литовцям непоправного розгрому. Й хоча врешті Польща окупувала Віленщину, подальший наступ жовнірів Й. Пілсудського був зупинений під Ширвінтосами та у боях за Гедрайчай [15, с. 163].

1920 рік став своєрідним «моментом істини» для литовських політичних сил правого спрямування і для президента А. Сметони особисто. Навесні пройшли вибори до Установчого сейму, які дали досить несподіваний результат. А. Сметона та його прихильники – «пажангі» (так називали створену президентом «Партію національного прогресу», від лит. «Tautos Pažangos Partija») не отримали жодного мандата [8, с. 87]. В свою чергу перемогу

А. Петрик. Диктатор та інтелектуал: основні віхи життєвого шляху Антанаса Сметони

святкував блок християнських демократів, що отримав 59 з 112 місць. Друге місце дісталось соціалістам-народникам (29 місць), соціал-демократи отримали 12 місць [15, с. 167].

Поразка на виборах стала справжнім ударом по честолюбних планах А. Сметони і викликала у нього гнів. Ці почуття можна було пояснити. Адже саме А. Сметоні багато в чому Литва завдячувала своїм буттям, перемогою у Війні за незалежність. Його внесок був значний у розбудову державного апарату країни та її збройних сил. Врешті саме А. Сметона та його співробітники максимально сприяли дипломатичній легітимізації нової країни (одним з останніх досягнень президента став мирний договір з Радянською Росією, яка, згідно документу від 12 липня 1920 р., не лише визнала незалежність країни, але і підтвердила історичне право Литви на Віленську, Гродненську та Сувалкську області) [5, с. 29].

Утім, раціональне пояснити поразку на квітневих виборах 1920 р. можна тим, що А. Сметона, попри явні успіхи у зовнішній політиці, не здійснив зрушень до вирішення основного соціального питання – земельного. Країна знаходилася у стані економічної стагнації. Більше 160 підприємств або були знищені, або вивезені за кордон різними окупаційними силами, близько 11 000 литовців загинули [15, с. 166]. Ультраправі погляди президента не поділяли робітничі маси, традиційно «лівацькі». «Президентом доби війни» А. Сметона сприймався і в клерикальному та селянському середовищі. Слід згадати й про постійні звинувачення президента у минулій співпраці з кайзером та монархізмі, які розхитували крісло під ним [8, с. 87].

Перший «президентський» період у біографії А. Сметони формально завершився 19 червня 1920 р. Тоді рішенням Установчого сейму його було усунуто від влади. Виконуючим обов'язки голови держави став християнський демократ О. Стульгінскіс (обраний президентом у 1922 р.).

Втрата влади тим не менш не похитнула волю А. Сметони, мобілізувавши його на початок жорсткої конфронтації з метою політичного реваншу. 1920 р. починається нова віха інтелектуального шляху «Залізного Антанаса». Він повертається до своєї звичної справи – журналістики. Тепер А. Сметона позиціонує себе як головний рупор опозиції «лівому» режиму. На сторінках «Lietuvos balsas» («Голос Литви») та інших видань колишній очільник здебільшого займається популізмом, критикує уряд за невирішене «Віленське питання», делімітацію кордону з Латвією, закидає правлячим колам таємні плани щодо включення Литви до федерації з Польщею і т. п. [18, с. 113].

Особливе місце у риторичі А. Сметони, протягом 1921–1923 рр., займає «Мала Литва» або Клайпедський край. Перший президент у своєрідній саркастичній манері вимагав реституції області, встановлення «фактичного контролю» над Мемеландом [15, с. 171].

Слід відзначити, що литовська влада все ж з повагою ставилася до минулих заслуг А. Сметони. Його неодноразово запрошували до вирішення питань зовнішньої політики. 1920 р. опозиціонер увійшов до спільної

А. Петрик. Диктатор та інтелектуал: основні віхи життєвого шляху Антанаса Сметони

латвійсько-литовської комісії з демаркації кордону між державами, очолював литовську делегацію на Ризькій конференції [8, с. 86].

У 1923 р. у дні Клайпедського повстання А. Сметона гаряче підтримав підрозділи литовських добровольців (в основному з числа «ССЛ») у їх боротьбі за воз'єднання краю з Литвою. Уряд християнських демократів, враховуючи вплив політика на «Союз Стрільців», його авторитет серед ветеранів визвольної боротьби, доручив саме А. Сметоні стати комісаром Каунасу в Малій Литві. Утім, на посаді він не пробув і місяця й у лютому 1923 р. подав у відставку. При цьому комісар розсварився з прем'єр-міністром Е. Галванаускасом, вкотре проявивши свій важкий та егоцентричний характер, що заважав йому підпорядковуватися будь-якій політичній лінії окрім власної.

Протягом першої половини 1920-х рр. А. Сметона здійснював спроби повернутися у велику політику. Однак виборча кампанія до сейму 1922 р., у ході якої колишній голова держави балотувався від партії «землевласників», закінчилася новим провалом [8, с. 87].

Невдачі псують душевну рівновагу А. Сметони. Від природи суворий та впертий він став нетерплячим, підозрілим, дозволяє нетипову для себе відвертість. Відомий литовський комуніст Ю. Палецькіс залишив негативну характеристику політика: «Вважаючи себе єдиним достойним посту президента...вкрай озлоблений, але вміє приховувати свої почуття» [8, с. 87].

У цей час А. Сметона вирішує спробувати себе ще в одній галузі. Колишній президент, не в останню чергу завдяки допомозі свого давнього товариша А. Вольдемараса, отримує місце в Каунаському університеті. Так починається викладацька кар'єра майбутнього диктатора. В Литовському університеті А. Сметона починав як асистент професора. Він викладав на кафедрі теорії мистецтва та історії, потім числився на філософському факультеті. Протягом 1923–1927 рр. А. Сметона прочитав курси з етики, античної філософії. З під пера інтелектуала тоді вийшла низка наукових праць та методичних посібників. Зокрема – «Теорія арифметики» [29], «Наука етики» (перевидана в 1998 р.) [33].

Характерно, що навіть після приходу до влади та встановлення авторитарної диктатури він продовжував займатися наукою та викладацькою роботою. У 1932 р. А. Сметона успішно захистив дисертацію, отримав звання доцента (пізніше – почесного професора) університету імені Вітаутаса Великого (перейменованій Литовський університет). Цей факт по суті унікальний для міжвоєнної Європи. Подібні приклади поєднання науковця та автократа-диктатора в одній особі важко віднайти.

Слід відзначити, що захоплення філософією справило значний вплив на трансформацію політичних поглядів А. Сметони. Він, досліджуючи давньогрецьку філософію, схиляється до ідеї встановлення абсолютної влади правителя-філософа, інтелектуала та тирана. Можна припустити, що саме у середині 1920-х рр. визріла і майбутня «сметонівська» формула «суспільства загального щастя» побудована на концепті «Батька нації», який справедливо, але суворо править «дітьми» – народом. Міцність держави полягає у

А. Петрик. Диктатор та інтелектуал: основні віхи життєвого шляху Антанаса Сметони

дотриманні правила – «Батько» дбає про «родину», а «діти» беззавітно віддані йому. Цю, на перший погляд, утопічну модель А. Сметона спробував реалізувати в Литві 1926–1940 рр.

Основною ціллю для А. Сметони в середині 1920-х рр. залишалося відновлення статусу топового литовського політика та у перспективі повернення втраченої на Установчому сеймі влади. Реваншизм ще більше зблизив його з А. Вольдемарасом, який також дуже болісно переживав відсторонення від влади.

Опозиціонери вдалися до відвертих провокацій задля дискредитації влади хадеків та збільшення власної популярності. Для цього використовувався вплив А. Сметони на масмедіа. У листопаді 1923 р. тандем розмістив на сторінках підконтрольних видань статтю А. Вольдемараса відверто антиурядового характеру. Адміністрація А. Стульгінскіса тоді вдалася до репресивних дій, які лише підвищили рейтинг А. Сметони та його товариша. А. Вольдемараса було заарештовано та відправлено до Вайпнярського трудового табору (який у майбутньому використовуватиме й сам А. Сметона для ув'язнення ворогів свого режиму) така ж доля чекала і головного опозиціонера. Проте влада обмежилася лише кількадечним арештом.

У 1924 р. А. Сметона почав свій черговий політичний проект. Він ініціював утворення «Союзу литовський націоналістів», більш відомих як «таутінінки» (від лит. «tautininkų» – «націоналіст»). В 1925 р. він став головою цієї партії. Таутінінки – з'явилися в результаті злиття попереднього дітища «сметонівців» – Партії національного прогресу та малопопулярної партії «Союз литовських фермерів». Платформа націоналістів базувалася на крайніх правих позиціях, антикомунізмі та прихильності до католицизму і литовського державництва.

У переддень виборів до сейму 1926 р. А. Сметона кинув всі сили на популяризацію своєї партії. «Друге дихання» в цьому контексті отримує організаторська та журналістська складова його інтелектуального дарування. Відкрилися нові газети та журнали, що постійно пропагували ідеї таутінінків. Серед них «Tewynes balsas» («Голос Батьківщини») та «Krasto balsas» («Голос країни»). На їхніх шпальтах з'явилися й перші заклики до диктатури, «сильної руки» яка начебто «врятує Батьківщину». Разом зі своїми однодумцями А. Сметона заснував видавницьку компанію «Rastas». Вона власне і займалася публікацією періодики таутінінків та іншої пропагандистської літератури (видавництво неформально називали «Компанія Сметони, Учася, Норейки, Тамошайтіса, Вольдемараса, Тубеліса, Креве-Мічкєвічюса»).

Відповіддю на активізацію А. Сметони стали нові репресії. Хадеки один за одним закривають газети націоналістів. Однак, такі дії лише підняли рейтинг таутінінків [18, с. 133].

Ситуація, що склалася у Литві напередодні виборів до сейму вказувала на невдоволення населення 6-ти річним правлінням християнських-демократів. Соціальні проблеми, перманентна економічна криза, масова еміграція призвели до культивування антиурядових настроїв у суспільстві. В 1925 р. криза досягла

А. Петрик. Диктатор та інтелектуал: основні віхи життєвого шляху Антанаса Сметони

свого апогею. По всій країні відбулися виступи безробітних, які вимагали покращення економічної ситуації. Під час такого мітингу в Каунасі влада застосувала силу, було відкрито вогонь. Частина мітингарів сховалася в церкві, але кінні поліцейські увірвалися до храму і жорстоко побили безробітних.

Надзвичайно зросла популярність підпільної Компартії Литви. Яка закликала народ до збройного виступу. У населених пунктах здійснювалися провокації, як то вивішування червоних прапорів, відкрите святкування Першого травня тощо [8, с. 79].

Правлячі кола вбачали можливість більшовицького перевороту. Тривога ще більше зросла після оголошення результатів виборів. Перемогу святкували соціал-демократи та «народники». Новим президентом країни став політик лівого спрямування – К. Грінюс.

Хоча таутінінки і отримали лише три мандати, однак цього було достатньо щоби «провести» лідерів А. Сметону та А. Вольдемараса до сейму.

Розпочата «народниками» програма реформ мала антиклерикальних характер. Було заявлено про скорочення фінансування збройних сил та проведення політики толерантності до національних меншин, що, в першу чергу, втілювалися у відкритті мережі польських шкіл.

Такі дії нового уряду активізували консервативні сили, які відверто звинувачували К. Грінюса та його прихильників у «більшовизмі» та зраді. Чи не головним «рупором» патріотів став А. Сметона.

Страх перед «примарою комунізму» примирив колишніх ворогів. Християнські-демократи вбачали порятунок країни у поваленні «ліваків» і встановленні твердої «національної» влади. З цією метою вони об'єднали зусилля з таутінінками. За короткий час А. Сметоні вдалося сформулювати про себе суспільну думку, як про найбільш принципового захисника «литовськості». Він завів дружні стосунки з вищим керівництвом армії та добився консенсусу з католицьким духовенством.

Про зростання популярності лідера націоналістів в армії свідчило те, що його неодноразово було обрано почесним головою різних офіцерських конференцій та з'їздів, які проходили протягом 1926 р. На найбільшому «З'їзді колишніх добровольців литовської армії», організованого Л. Гірою, відбувся «форум заколотників» в якому брали участь представники всіх опозиційних сил. Учасники обговорили подальші рішучі дії проти «більшовиків» [2, с. 37-38].

А. Сметона скористався ситуацією. У Каунасі, в ніч на 17 грудня 1926 р., використавши сили 2-го піхотного полку та офіцерів ВПС, було здійснено державний переворот. А. Сметона здійснює свою мрію – «на багнетах» армії повертає владу. Втім, він, у порівнянні з 1919–1920 рр., у нього вже немає й сліду колишньої ліберальності. А. Сметона зразка 1926 р. – впевнений націоналіст та рішучий прихильник монархізму.

Не є загальновідомим той факт, що одразу після перевороту 17 грудня А. Сметона змушений був ділити владу в рамках триумвірату вчорашніх заколотників. Великий вплив на державну політику, окрім новоявленого

А. Петрик. Диктатор та інтелектуал: основні віхи життєвого шляху Антанаса Сметони

президента, мали А. Вольдемарас, що став прем'єр-міністром та генерал П. Плехявічюс – начальник генерального штабу Війська Литовського.

Тож новою ціллю для А. Сметони стала узурпація влади та звільнення від «ланцюгів союзнитства». Перед цим президент вирішив ліквідувати непотрібний, на його думку, інститут парламентаризму, який до того ж продовжували де-факто контролювати «народники».

12 квітня 1927 р. націоналісти отримали привід розправитися з сеймом. У цей день депутати висловили більшістю голосів недовіру уряду А. Вольдемараса. У відповідь на це А. Сметона розпустив сейм на безстроковий термін [7, с. 26]. Нова конституція країни, прийнята у травні 1928 р., нівелювала роль парламенту та розширила повноваження голови держави, фактично перетворивши Литву на президентську республіку. Утім «апетити» А. Сметони були значно більшими. Він планував встановити в Литві абсолютну монархію, а себе проголосити царем. Президент доручив своїм приближеним підготувати відповідну декларацію, яку мали зачитати військові. Тоді цим планам завадив А. Вольдемарас. Голова уряду сам мав президентські амбіції, а ідея трансформації лідера таутінінків на «царя Антанаса» взагалі викликала шок у найближчих сподвижників президента. Вони рішуче виступили проти монархії, погрожуючи переворотом [7, с. 26].

Згодом А. Сметона не забув про це і незабаром зумів помститися іншим тріумвірам. Першим «впав» П. Плехявічюс. Преса підконтрольна президенту розпочала кампанію проти генерала. На шпальтах центральних газет розмістили компрометуючі матеріали, зокрема фотографію де П. Плехявічюс був зображений в оточенні польських вояків – легіонерів Й. Пілсудського. Начальник генерального штабу відправився на пенсію, а контроль над армією перейшов до рук президента [1].

Боротьба з А. Вольдемарасом виявилася більш складною. 9 травня 1929 р. на прем'єр-міністра здійснили замах. Голова уряду не постраждав, однак загинув його ад'ютант П. Гудінас, було поранено двох людей [8, с. 190]. В суспільстві розповсюдилася думка, що замах – справа рук А. Сметони. Втім, доказів цього прихильники прем'єра так і не змогли навести.

З колишнім близьким другом А. Сметона розправився іншим чином, більш вишукано, у притаманній йому манері. Скориставшись від'їздом А. Вольдемараса у закордонне відрядження 23 вересня 1929 р. президент позбавив його посади. Приводом було заміщення прем'єром ще і посади Міністра закордонних справ. Таким чином у А. Сметони вже не стало перепон для побудови самодержавної владної моделі.

Наступного дня після усунення А. Вольдемараса на шпальтах «Відлуння Литви» до відома населення доводилося, що вся влада у країні лягла на плечі президента – «Головного рульового» (перший з пафосних титулів А. Сметони) [7, с. 27].

Протягом 1929–1931 рр. підконтрольні «Рульовому» таутінінки формували машину державної ідеології. Створювався пропагандистський концепт, в центрі якого – «Мудрий керівник» А. Сметона.

Цей період можна умовно назвати часом «роз'яснення» націоналістами населенню ролі «Рульового» у відбудові Литви, перемозі у Війні за незалежність. Характерно, що образ А. Сметони на шпальтах офіційної преси постає у вигляді таємничої, людини «без історії». Загадковість вождя, його незбагненна пересічному обивателю мудрість та прозорливість стають першими сегментами авторитарного міфу.

Поряд із зародженням культу особи президента у республіці широко запроваджується фактична монопартійність. «Союз націоналістів» – «плоть від плоті» «Керівника», його продовження, політична сила яка стоїть на сторожі незалежності і традиційних цінностей. Саме в такій формі подавалася простому литовцю друга складова «сметонівської доктрини». Єдність партії і вождя розглядалася в якості запоруки політичної стабільності країни. Основним обов'язком кожного оголошувалася особиста відданість президенту та вірність партійним ідеалам [7, с. 27]

Остаточне оформлення цього патерналістського концепту відбулося 30–31 травня 1931 р. Тоді у м. Каунас на з'їзді 150 представників районних осередків націоналістичної партії А. Сметону було проголошено «Вождем нації». Сам президент був присутній під час цієї події. Він, виступаючи з промовою перед таутінінками, в загальних рисах окреслив майбутню політичну систему країни. А. Сметона говорив про Литву персоніфіковано, називаючи її «організмом». У ті травневі дні ним було сформульовано і один з найвідоміших його афоризмів, що став одним з ідеологічних гасел: «Литва – це не абстракція, а істинне вираження потреб народу».

Було оголошено, що парламентаризм це не обов'язкова умова вільного суспільства, а найвищим моральним і політичним авторитетом у державі має бути виключно її голова – людина яка несе найвищу відповідальність перед народом та історією. Проте, партійні активісти пішли ще далі, вони постановили вважати президента «...нашим єдиним авторитетом» [7, с. 27-28].

У тому ж році А. Сметону переобрали президентом країни. Однак, вибори ці відбувалися на форумі націоналістів. В утворений для елекції Комітет народних представників увійшли виключно члени партії. Не дивно, що результат був передбачуваний. Фарсовості ситуації додавало й те, що партійні функціонери оголосили про неможливість участі у виборах інших кандидатів. До Комітету мали право увійти лише ті, хто «не обрав би нікого іншого крім...вождя, що один здатен забезпечити порядок у країні...» [7, с. 28].

Процес відходу Литви від демократичних принципів та встановлення диктатури завершився.

Досягнення омріяної вершини влади продовжило трансформацію особистості А. Сметони. Він почав розглядати свою особу в контексті всього історичного шляху пройденого литовцями. Політик очевидно сам вірив у свою історичну місію, яка співставна лише зі звитягами великих литовських государів минулого, в першу чергу – Вітовта. Ще у 1930 р., в рамках грандіозного вселитовського вшанування великого князя, поряд з його зображеннями незмінно присутні портрети «нового Вітовта» – А. Сметони.

А. Петрик. Диктатор та інтелектуал: основні віхи життєвого шляху Антанаса Сметони

В обіг навіть запустили марки на яких обидва діячі поряд. Партійні ідеологи невтомно наголошували на спадковості «Антанаса від Вітаутаса» [8, с. 192-193].

Протягом 1931–1934 рр. диктатор активно приміряє на себе ще один образ. Перед очима публіки він все частіше постає у ролі «правителя-філософа». На численних зібраннях, під час подорожей країною вождь, звертаючись до натовпу, часто переходив на цитування Платона та Арістотеля, читав справжні лекції з історії давньогрецької філософії перед молодими однопартійцями, робітниками, військовими, не звертаючи уваги на рівень освіченості слухачів [7, с. 28].

У ці роки формується портретний образ А. Сметони. На обкладинках журналів, листівках, шпальтах газет президент незмінно суворий, без тіні емоцій, з ідеально доглянутими вусами та борідкою. Вождь мав здаватися простому литовцю втіленням інтелігентності й водночас недосяжного благородства в кожній рисі обличчя.

Але у першій половині 1930-х рр. диктатор поступово у своїй риториці відходить від посилянь на Муссоліні, припиняє відкрито провадити паралелі між фашистським режимом в Італії та «корпоративною» Литвою таутінінків. У 1932 р. А. Сметона виголосив у своєму афористичному стилі: «Фашизм – не на експорт!» [31, с. 475], давши зрозуміти, що ця ідеологія мала суто національну італійську природу й не могла бути імплементована на литовських теренах.

Важкі стосунки склалися у «Вождя нації» з А. Гітлером. «Філософ» відчував антипатію до нацистського фюрера, якого називав «небезпечним безумцем» [15, с. 204]. Також перепорою в їхніх відносинах стала реваншистська політика А. Гітлера у Мемельському краї. В 1934 р. А. Сметона ініціював розгром в республіці націонал-соціалістичних організацій, ініціював відкриті судові процеси над гітлерівцями [15, с. 203-204].

Водночас, «Уособлення авторитету» (ще один з епітетів адресованих А. Сметоні таутінінками) обрав собі новий об'єкт для наслідування. Ним став президент Чехословаччини Т. Масарик – яскравий політик та інтелектуал. Він якнайкраще відповідав «філософському» типу правителя серед усіх лідерів тогочасної Європи. Недивно, що пропаганда бажаючи догодити диктатору все частіше провадила паралелі між ним та Т. Масариком (це при тому, що обидва були по суті антагоністами, представляючи відповідно авторитарний та демократичний погляди на владу і державу), не забуваючи наділяти А. Сметону новими небаченими якостями. У переддень свого 60-ліття «Вождь нації» був оголошений живим втіленням «серйозності та старанності» [7, с. 30]. А. Сметона, бажаючи підкреслити новий рівень «просвітленості», змінюється і на офіційних фотопортретах. Тепер він в основному зображується з книгою в руках із загадковим виразом обличчя, поглядом спрямованим у далечінь [7, с. 28].

Апогею культ «Вождя нації» сягнув у 1934 р. Саме тоді відбулися безпрецедентні святкові заходи на честь ювілею президента. 8-10 вересня вся країна славила вождя з небаченим завзяттям. У населених пунктах Литви було

А. Петрик. Диктатор та інтелектуал: основні віхи життєвого шляху Антанаса Сметони

утворено спеціальні святкові комітети. Члени «Союзу Стрільців», військові, представники місцевої адміністрації слідкували за дотриманням пієтету до персони президента. Всюди на будівлях вивішували величезні портрети А. Сметони прикрашені квітами.

9 вересня у центрі Каунаса відбувся грандіозний молебень. Після цього одночасно в столиці та інших містах республіки піднялися державні прапори. Татутінінки розпорядилися провести масові «читання» на честь вождя. В бібліотеках і школах (багато з них вже на той момент носили ім'я А. Сметони), згідно уніфікованого плану, всім учасникам заходів рекомендувалося «згадувати» внесок А. Сметони у відбудову держави, славити його «невтомну працю» і «батьківське піклування» про литовський народ. Лектори оповідали слухачам про революційну молодість вождя, найкращі якості його характеру, які необхідно було культивувати кожному литовцю. На завершення, учасники «читань» хором виконували національним гімн, патріотичні пісні (на кшталт «Ми без Вільнюса не будемо знати спокою» [3, с. 193]) і виходили на вулиці де зливалися у маніфестації, що тривали до пізньої ночі. Оратори невтомно славили вождя, молодь читала вірші на честь вселитовського «батька».

10 вересня до маніфестацій приєдналися школярі та студенти. За ними слідували представники спортивних, громадських, воєнізованих організацій. Повсюдно на честь ювіляра запалювалися вогнища, перейменовувалися вулиці, проводилися футбольні матчі, кінські скачки. У місті Тельшай іменем диктатора назвали стадіон. У Шауляї чотири оратори проголосили промови в яких доносили натовпу велич чотирьох основних якостей особистості президента (аналогічні виступи відбулися ще у 12 містах) [7, с. 32-33]. У містечку Гінучай висадили «сметонівський дуб» – символ могутності лідера нації [3, с. 191].

Свою шану «вождю нації» висловили представники нацменшин. Від них А. Сметона отримав новий величний «титул» – «Надісланий провидінням». На сторінках збірника «Антанас Сметона», який було присвяченого ювілею лідера, М. Брегштайнс – представник євреїв – ветеранів литовської армії, славив розум А. Сметони, який єдиний розуміє потреби всіх національностей республіки.

Від імені російської, німецької та польської меншин подяку за «батьківську турботу» та захват виразив голова об'єднання поляків Янчевський. У Клайпеді, традиційному оплоті «германськості», також виражали захоплення А. Сметоною. Місцеві жителі різних національностей вийшли в міські парки, щоб висадити алею дерев на честь «Вождя нації». Офіційна пропаганда оголосила його виконавцем «історичної місії», гарантом міжнаціонального миру та соборності Литовської держави [10, с. 156].

Помпезність тих вересневих днів явилася своєрідним прологом до нового етапу «сметонівської» автократії (1934–1938 рр.). Його характерними ознаками стало подальше розгортання культу особи диктатора, посилення тоталітарних тенденцій у політичному житті країни, посилення контролю партійних функціонерів за життям суспільства.

А. Петрик. Диктатор та інтелектуал: основні віхи життєвого шляху Антанаса Сметони

В особистісному плані слід відзначити ще глибші трансформації світогляду А. Сметони. В цей період змінюється близьке оточення диктатора, посилюється його залежність від зовнішніх чинників, в першу чергу фінансового характеру. Іноземні кредитори режиму отримують монополію у цілих сферах економіки республіки. Водночас вони отримують вплив на прийняття політичних рішень, під претекстом «особистої дружби» зі А. Сметоною. Задля захисту їхніх інтересів президент йшов на справді епатажні кроки. Найбільш тенденційний приклад – «сірникова криза» 1936 р. Шведський магнат Крейгер – «краугеріс» («кровопивця», як його називали литовці) користуючись наближеністю до голови держави став монополістом у виробництві сірників. «Краугеріс» довів вартість коробка сірників до ціни одного літру молока. У відповідь литовці відмовилися купувати його продукцію й масово перейшли на використання запальничок. Режим став на бік Крейгера видавши у травні 1936 р. закон про заборону використання запальничок на всій території Литви [14, с. 76].

Подібне «протегування» капіталістам, експортним монополіям, невирішеність соціальних протиріч, земельного питання призвели до масової еміграції, падіння популярності А. Сметони серед широких мас населення (переважно селянства). Послаблення економічної опори таутінінків призвело до активізації політичної опозиції. В 1935–1936 рр. шоком для «Вождя нації» стає вибух протестного руху. Багатотисячні селянські забастовки в Занеманні та «Загальна політична стачка» у Каунасі, Шауляї та інших містах придушуються владою силовими методами, що ще більше підриває авторитет президента.

Водночас явними стають консервація системи та утворення специфічної паралельної реальності в якій перебували сам А. Сметона та партійні функціонери «Союзу націоналістів». В контексті цього офіційна пропаганда безупинно вигадувала все нові епітети в яких звеличувалася геніальність вождя. Без хвалебних од не обходилися й засідання уряду. Так, наприклад, міністр юстиції С. Шилінгас звертаючись до диктатора в пафосній формі називав А. Сметону творцем і будівничим Литви, тим хто «...вдихнув у народ життя та виростив його» [7, с. 32].

Життєвий шлях диктатора став предметом факультативного вивчення у навчальних закладах, промови цитувалися та передруковувалися, було видано повне зібрання його творів.

«Обожнювання» виливалося й у безпрецедентні форми. Пропаганда, прославляючи «прозорливість» А. Сметони, «аналізувала» сновидіння президента (найбільш популярним і розповсюдженим у тогочасній литовській пресі був зміст сну, що начебто примарився А. Сметоні ще у молодості. Він побачив як із «Зеленої гори» у Каунасі виходить міцна литовська армія, це на думку таутінінків і стало передвісником реставрації «Великої Литви» [7, с. 32]).

У середині 1930-х рр. розгорнулася кампанія по видавництву книг присвячених диктатору (спрямованих в основному на школярів та студентів). Серед них «Його життєві принципи» [7, с. 31] та нарис К. Бінкіса «Антанас Сметона 1874–1934» [19], що був виданий рекордним тиражем у 300 тис.

А. Петрик. Диктатор та інтелектуал: основні віхи життєвого шляху Антанаса Сметони

примірників. Авторі оспівували селянське походження вождя. В їхніх невеликих оповіданнях про молоді роки «Залізного Антанаса» дитяча аудиторія мала черпати наснагу для звершень на благо Батьківщини.

На вірші К. Бінкіса та К. Інчури створено дві музичні кантати «Užugirio pasaka» («Казка про Залісся») та «Kantata garbei kovotojų už Lietuvos laisvę» («Кантата на честь боротьби за волю Литви») присвячені «мудрому керівнику» А. Сметоні, які часто виконувалися у роки таутінінського режиму [20, с. 166]

Зображення вождя розміщувалося на грошах, марках. На честь А. Сметони називали музеї, бібліотеки і навіть бойові кораблі литовського флоту (зокрема, флагман литовських ВМС [27]).

Сам він не втомлювався продукувати нові ідеологічні сентенції, що одразу ж підхоплювалися партійними ідеологами і перетворювалися на гасла. З активізацією опозиції з лівих партій вождь остаточно зневірився у демократичних методах боротьби заявивши у 1935 р.: «Демократія – це просто форма без змісту». Вище за все він ставив «законність», а її гарантом і уособленням вважав себе. Плодом «законності», на думку «Філософа», є рівність всіх перед законом та внутрішнє, «у межах своїх прав», самовираження нацменшин, щасливих відсутністю расизму у Литві. Расизм же націоналісти оголосили прямим наслідком демократії [10, с. 157]. Президент у своєму стилі вирішив придушити опозицію і в 1936 р. у країні заборонили політичні партії окрім націоналістичної [15, с. 187].

Усе більший вплив на президента отримує його найближче оточення (звужене протягом 1930-х рр, через підозрілість диктатора, до невеликого кола осіб).

Дружина – Софія, яка і раніше відігравала значну роль у кулуарах каунаського естєблїшменту, з часом лише посилювала її. Вона вела активне життя, мала велику кількість друзів серед іноземних дипломатів та бізнесменів. Часто, бажаючи знайти «шлях до серця» вождя, відшукували його через приятельські стосунки з С. Сметоніне. Сучасники описували її як енергійну та веселу жінку з незмінною сигаретою у правій руці (в основному радянського виробництва). Від постійного паління її пальці мали жовтий колір. Окрім куріння Софія мала ще одну згубну звичку – азартні ігри. Перша леді могла програвати великі грошові суми за картковим столом. Найближчими поплічниками у цій справі в неї були працівники американської місії, з якими дружина «Рульового» мала найтепліші стосунки і називала їх своїми приятелями. Через таку приязнь часто мали місце дипломатичні конфузи. Наприклад, одного разу С. Сметоніне пообіцяла бути присутньою на вечері у радянського посла, однак в останній момент, коли стало відомо, що до Литви прибув керівник місії США у Балтійських країнах Ф. Колеман, вона самовільно змінила маршрут і поїхала до американської амбасадї, заявивши, що їй приємніше компанія «старих приятелів» аніж «більшовики».

Зазначимо, що вплив Софії на президента мав часто і конструктивний характер. Вона, будучи прихильником національної Литовської держави, всіляко підтримувала чоловіка у проведенні літуанізації, здійснені

А. Петрик. Диктатор та інтелектуал: основні віхи життєвого шляху Антанаса Сметони

прогресивних освітніх проектів тощо. С. Сметоніне, будучи етнічною полькою, зі своїм оточенням принципово розмовляла литовською. За спогадами польського посла Ф. Харвата, з представниками II Речі Посполитої «пані президентова» користувалася виключно французькою.

До президентського клану «найвідданіших» входили й інші члени сім'ї – діти та зять (А. Валушіс – офіцер Війська Литовського був особистим ад'ютантом А. Сметони), а також друзі юності яким президент щедро роздавав високі посади. Найближчі з них – багатолітній прем'єр Ю. Тубеліс (одружений на Ядвізі Ходаускайте – сестрі дружини «Залізного Антанаса») і В. Міронас (голова уряду в 1938–1939 рр.) [16].

Однак, ідилічній «особистій матриці» А. Сметони судилося існувати недовго. В 1938 р. сувора геополітична реальність «постукала» у двері «литовського дому». 17 березня Польща висунула ультиматум Каунасу. Литва мала відмовитися від претензій на Віленський край і встановити дипломатичні відносини з Варшавою, у разі відмови поляки погрожували війною.

Всупереч настроям литовських патріотів, які були готові до «битви за Вільнюс», «Вождь нації» зайняв пацифістську позицію і прийняв польські вимоги [15, с. 202].

Популярності лідера було нанесено сильного удару. Захиталася головна опора режиму – армія. Впливова організація «Офіцерська рамова» почала звинувачувати лідера у слабкості. Своєрідний «ніж у спину» наніс і один з близьких соратників президента – генерал С. Раштікіс, головнокомандувач Військом Литовським, чоловік племінниці А. Сметони. Він, на той момент чи не найпопулярніший військовик у країні, не підтримав родича, а навпаки пристав до критиків режиму.

Трагічна розв'язка, хоча А. Сметоні вдавалося ще деякий час зберігати ілюзію стабільності влади і навіть бути переобраним на президентську посаду у листопаді 1938 р., невпинно наближалася.

У березні 1939 р., після відторгнення німцями Клайпеди, армія вустами С. Раштікіса відверто заявила про нездатність А. Сметони продовжувати одноосібно керувати країною. «Вождь нації», запропоновану модель з формальним збереженням таутінінків при владі та встановленням військової диктатури на чолі з головнокомандувачем, прийняти відмовився.

А. Сметона відчайдушно намагався втриматися на вершині влади, задіявши весь наявний адміністративний ресурс. Йому вдалося перемогти прибічників С. Раштікіса та сформувати лояльний до себе уряд А. Меркіса [7, с. 35-36] (допомогло повернення Віленського краю восени 1939 р. й дещо підняло повагу до президента у суспільстві та політикумі).

Проте, ця остання перемога старіючого «Рульового» була «лебединою піснею» литовського авторитаризму. Таутінінкську Литву добив «східний монстр». А. Сметона був змушений піти на вимоги СРСР та дозволити розмістити на території республіки радянський військовий контингент.

А. Сметона, зрозумівши неминучість інкорпорації Литви до Радянського Союзу і подальших репресій нової влади проти колишніх еліт, вкотре проявив

А. Петрик. Диктатор та інтелектуал: основні віхи життєвого шляху Антанаса Сметони

свою фірмову інтуїцію і не чекаючи арешту органами НКВС, вдався до таємної втечі з республіки. 15 червня 1940 р. після отримання радянського ультиматуму президент передав владу А. Меркісу і рушив до німецького кордону у супроводі родини. На кордоні, поблизу контрольного пункту Кібартай стався інцидент, який став свідченням повного нівелювання популярності колишнього «вселитовського батька». Прикордонники, впізнавши А. Сметону, не дозволили йому перетнути кордон. В результаті вчорашній вождь був змушений перебиратися на територію Рейху незаконно [3, с. 609].

Втративши владу диктатор втратив і батьківщину, розпочавши завершальний етап свого життєвого шляху – емігрантський.

Пробувши недовго у Німеччині Сметони переїзять до Швейцарії, після цього до Португалії. Звідки завдяки допомозі місцевого диктатора А. Салазара їх було переправлено до Бразилії. В свою чергу бразильський автократ Г. Варгас допоміг А. Сметоні дістатися США.

Деякий час родина мешкала у будівлі амбасад Литви, після цього у Пітсбурзі та Чикаго. Останнім прихистком першого литовського президента став Клівленд, куди він переїхав влітку 1942 р.

В останні роки життя А. Сметона повернувся до наукової і публіцистичної діяльності. Він почав роботу над мемуарами, а також великою працею з історії Литви. Всі ці ініціативи так і не було реалізовано до кінця, адже 9 січня 1944 р. А. Сметона загинув під час пожежі у будинку свого сина і був похований на міському кладовищі [35, с. 80]. В 1975 р. відбулося перепоховання «вождя нації» на погості Алл Соулз в місті Чардон штат Огайо.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. А. И. Вольдемарас [Електронний ресурс] // Пермский государственный университет. Историко-политологический факультет. Кафедра Истории Древнего Мира и Средних веков. – 2017. – Режим доступа : <http://kidm-rsu08.ucoz.ru/index/0-30> (дата звернення : 15.04.2017) – Назва з екрана.

2. Анаргетис З. Фашистский переворот и расстрел комунаров в Литве (что должны знать рабочие и крестьяне о фашистском перевороте в Литве) / З. Анаргетис. – Москва – Ленинград : Государственное издательство, 1927. – 64с.

3. Бразаускас А. Пять лет президенства : события, воспоминания, мысли / А. Бразаускас. – М.: УНИПРИНТ, 2002. – 623 с.

4. Братухин А. Ю. Латинисты Пермского государственного университета / А. Ю. Братухин // Вестник Пермского университета. Иностранные языки и литературы. – №5 (21). – Пермь : ПГУ, 2008. – С. 162

5. Документы внешней политики СССР. Том второй. 1 января 1919 г. – 30 июня 1920 г. – М. : Государственное издательство политической литературы, 1958. – 803 с.

6. Емельянов Ю. Прибалтика. Почему они не любят Бронзового солдата? / Ю. Емельянов. – М. : Издатель Быстров, 2007. – 576 с.

7. Клаус Рихтер. Культ Антанаса Сметоны в Литве (1926–1940). Принцип действия и развитие / Рихтер Клаус // Журнал российских и восточноевропейских исторических исследований. – №1(5), 2014. – С. 24–39.

8. Палецкис Ю. В двух мирах / Ю. Палецкис. – М. : Издательство политической литературы, 1974. – 527 с.

9. Петрик А. М. Участь «Союзу Литовських стрільців» («Шаулісс») у боротьбі за незалежність та соборність Литовської держави в 1919–1923 рр. / А. М. Петрик // Scriptorium nostrum. Електронний історичний журнал / голов. ред. В. Андреев. – Херсон, 2016. – Вип. 2 (5). – С. 247–261.

10. Петрик А. Політика Литовської держави стосовно національних меншостей у добу Першої республіки (1918–1940) / А. Петрик // «Гілея : Науковий вісник» : Збірник наукових праць. – Вип. 118. – К., 2017. – С. 153–159.

11. Кальнюс П. Субетнічна ідентичність як фактор формування регіональної політики в сучасній Литві / П. Кальнюс // Народна творчість та етнологія. – №3. – 2011. – С. 34–38.

12. Полонська-Василенко Н. Історія України / Н. Полонська-Василенко. – Т. 2. – К. : Либідь, 1995. – 606 с.

13. Бадтретдинов Сабиржан. Этапы формирования культа личности [Електронний ресурс] / Сабиржан Бадтретдинов // Fakeoff. – 2015. – Режим доступа : <http://fakeoff.org/socium/etapy-formirovaniya-kulta-lichnosti> (дата звернення : 25.04.2017) – Назва з екрана.

14. Тарвидас С. С. Советский Союз: геогр. описание : в 22 т. – Т. 14 : Литва / С. В. Колесник ; отв. ред. К. К. Белюкас, отв. ред. М. И. Ростовцев / С. С. Тарвидас, А. Б. Басаликас. – М. : Мысль, 1967. – 286 с.

15. Эйдинтас А. История Литвы / А. Эйдинтас, А. Бумбалаускас, А. Кулакаускас, М. Тамошайтис. – Вильнюс : Eugrimas, 2013. – 318 с.

16. Alfonsas Eidintas. Профессия : жена президента [Електронний ресурс] / Eidintas Alfonsas // RU.15MIN.LT. – 2012. – Режим доступа : <https://www.15min.lt/ru/article/zizn-live/professija-zhena-prezidenta-508-197387> (дата звернення : 20.04.2017) – Назва з екрана.

17. Alfonsas Eidintas. Antanas Smetona ir jo aplinka / Eidintas Alfonsas. – Vilnius, 2012. – 512 p.

18. Alfonsas Eidintas. Antanas Smetona and His Lithuania From the National Liberation Movement to an Authoritarian Regime (1893–1940) / Eidintas Alfonsas. – Leiden: Koninklijke Brill NV, 2015. – 486 p.

19. Binkis Kazys. Antanas Smetona, 1874–1934 / Kazys Binkis. – Kaunas : Lietuvos valstybes Prezidento A. Smetonos 60 metu amžiaus minejimo Vyriausias Komitetas, 1934. – 64 psl.

20. Bohdan Paszkiewicz. Pod znakiem «Omegi» / Paszkiewicz Bohdan. – Warszawa : Instytut Historii PAN, 2003.

21. Dr. Jonas Basanavičius, 1851–1927 / sudarė Aldona Bieliūnienė, Birutė Kulnytė, Rūta Subatniekienė. – Vilnius : Lietuvos nacionalinis muziejus, 2003. – 223 psl.

22. Eidintas A. Antanas Smetona: polit. biografijos bruožai / A. Eidintas. – Vilnius : Mintis, 1990. – 243 p.
23. Eidintas A. Lithuania in European Politics : The years of the First Republic, 1918–1940 / A. Eidintas, V. Zalys, A. E. Senn, E. Tuskenis. – New York : St. Martin's Press, 1999. – 272 p.
24. Lietuvių rašytojai. Biobibliografinis žodynas: A–J. – Vilnius : Vaga, 1979. – 773 psl.
25. Merkeliš Aleksandras. Antanas Smetona : jo visuomeninė, kultūrinė ir politinė veikla / Aleksandras Merkeliš. – New Yor : Amerikos lietuvių tautinės sąjunga, 1964. – 740 p.
26. Pietkiewicz K. Antanas Smetona / K. Pietkiewicz // Britannica – edycja polska. – T. 39. Se-Sm. – Poznań, Wydawnictwo «Kurpisz», 2004. – S. 440–441.
27. Piotr Mierzejewski. Prezydentas Smetona – Pierwszy okręt litewskiej marynarki wojennej – II wojna światowa – Ofiara U-Boota? [Електронний ресурс] / Mierzejewski Piotr // Facta Nautica. – 2012. – Режим доступа : http://www.graptolite.net/boom/Prezydentas_Smetona.html (дата звернення : 15.04.2017) – Назва з екрана.
28. Senn Alfred Erich. Lithuania 1940 : Revolution from Above / Alfred Erich Senn. – Amsterdam – New-York : Rodopi, 2007. – 300 p.
29. Smetona Antanas. Aritmetikos teorija / Antanas Smetona. – Kaunas – Vilnius : Švyturio bendrovės leidykla, 1922. – 140 psl.
30. Smetona Antanas. A. Smetonos pasakyta parašyta, 1927–1934 / Antanas Smetona. – Kaunas : Pažanga, 1935. – 360 psl.
31. Smetona A. Rinkiniai raštai / A. Smetona. – Kaunas : Menta, 1990. – 512 p.
32. Smetona Antanas. A. Smetonos pasakyta parašyta, 1927–1934 / Antanas Smetona. – Vilnius, 1992. – 360 psl.
33. Smetona Antanas. Etikos mokslas / Antanas Smetona. – Vilnius, 1998.
34. Smetona Marius. Prezydentas A. Smetona, Lėno ir Užulėnio Smetonos : genealoginė apžvalga / Marius Smetona, Anželika Smetonienė // Lituanistica. – T. 62. – 2016. – Nr. 2(104). – Psl. 91–109.
35. Skirius Juozas. Prezidento Antano Smetonos atvykimas į JAV 1941 metais ir išeivijos pozicija / Juozas Skirius // Lietuvos istorijos metraštis. – 2010 metai, 2, 2011. – Psl. 77–91.
36. Tadeusz Zubiński. Antanas Smetona. Pierwszy i zarazem czwarty prezydent Litwy / Zubiński Tadeusz // «Ciche kraj». – Rzeszów, 2006. – S. 5–27.
37. Truska L. Lietuvos Respublikos prezidentai: Antanas Smetona, Aleksandras Stulginskis, Kazys Grinius, Algirdas Mykolas Brazauskas / L. Truska, A. Liekis, G. Ilgūnas, R. Geleževičius. – Vilnius : Valstybinis leidybos centras, 1995. – 510 p.
38. Truska L. Antanas Smetona ir jo laikai / Truska L. – Vilnius : Valstybinis leidybos centras, 1996. – 411 p.
39. Urbonas Vytas. Lietuvos žurnalistikos istorija : periodine spauda / Vytas Urbonas. – Klaipėda : Klaipėdos universiteto leidykla, 2002. – 323 p.

40. Roszkowski W. Antanas Smetona / W. Roszkowski // Słownik biograficzny Europy Środkowo-Wschodniej XX wieku. – Warszawa, Instytut Studiów Politycznych Polskiej Akademii Nauk, Wydawnictwo «Rytm», 2004. – S. 1164–1166.

41. Žukas Vladas. Marijos ir Jurgio Šlapelių lietuvių knygynas Vilniuje / Vladas Žukas. – Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, 2000. – 463 psl.

42. Žurnalistikos enciklopedija / Redakcinė kolegija : L. Tapinas (pirmininkas), J. Baušys, J. Bulota, P. Damijonaitis, R. Eilunavičius, G. Ilgūnas, V. Juodakis, E. Juškys, B. Raguotis, D. Šniukas, S. Valiulis. – Vilnius : Prada, 1997. – 606 psl.

В статье раскрываются основные этапы жизненного и интеллектуального становления выдающегося литовского публициста, политика, первого президента Литовской республики Антанаса Сметоны. В работе значительное внимание уделено периоду формирования режима диктатуры националистов в Первой Литовской республике (1926–1940), установлению личной автократической власти А. Сметоны. Особый акцент сделан на характерных аспектах «сметоновского» авторитаризма, влиянии уникального идеологического концепта таутининкства на формирование «культы личности» «Вождя нации» в Первой республике.

Ключевые слова: А.Сметона, интеллектуал, Литва, Первая республика, Война, за независимость, таутининки, диктатура, «Вождь нации».

The basic stages of the vital and intellectual becoming of the prominent Lithuanian publicist, politician, first president of the Lithuanian republic Antanasa Smetona open up in the article. In-process considerable attention is spared the period of forming of the mode of dictatorship of nationalists in the First Lithuanian republic (1926–1940), to establishment of the personal autocratic power of A. Smetona. The special accent is done on characteristic aspects of «smetonas» authoritarianism, influence of unique ideological koncepta of tautininks on forming of «cult of personality» of «Leader of nation» in the First republic.

Work enables to light up the different periods of vital way of A. Smetona, that is the obligatory condition of involving of all segments of intelektual appearance of research object allowing to form his «mosaic». To such in biography of the Lithuanian leader belong: child's and youth stages, studies, are in a gymnasium and university; beginning of revolutionary activity, participating in forming of Lithuanian national motion in 1904–1917 gg.; activity is related to organization of the Lithuanian state system and participating in a liberation fight (1918–1920); publicism, teaching and scientific work of A.Smetony; return to power, establishment of the mode of the personal dictatorship in 1926–1940 gg.; loss of power and emigration, return to the previous types of intelektual activity (1940–1944).

Keywords: A. Smetona, intellectual person, Lithuania, First republic, War, for independence, tautininki, dictatorship, «Leader of nation».

ФОТО



Фото 1. А. Сметона (перший ряд, четвертий праворуч) серед членів Литовської Тариби. 1918 р. [15, с. 153].



Фото 2. Принцип «Литва для всіх» в дії. «Дарований Провидінням» відвідує протестантську общину під час мандрівки країною. 1927 р.



Фото 3. Типовий фотопортрет А. Сметони доби «литовського тріумвірату» (1926–1929). На цьому етапі, за задумом пропагандистів президент мав уособлювати поєднання аристократизму, інтелігентності, імпазантності та стилю.



Фото 4. «Антанас Сметона – Президент Литовської республіки». Офіційний портрет характерний для періоду автократичного правління (1929–1940). «Вождь» на ньому «еталон шляхетності», «концентрація владності та сили».



Фото 5. Монета номіналом у 10 літів Першої Литовської республіки з зображенням профіля «Вождя нації».

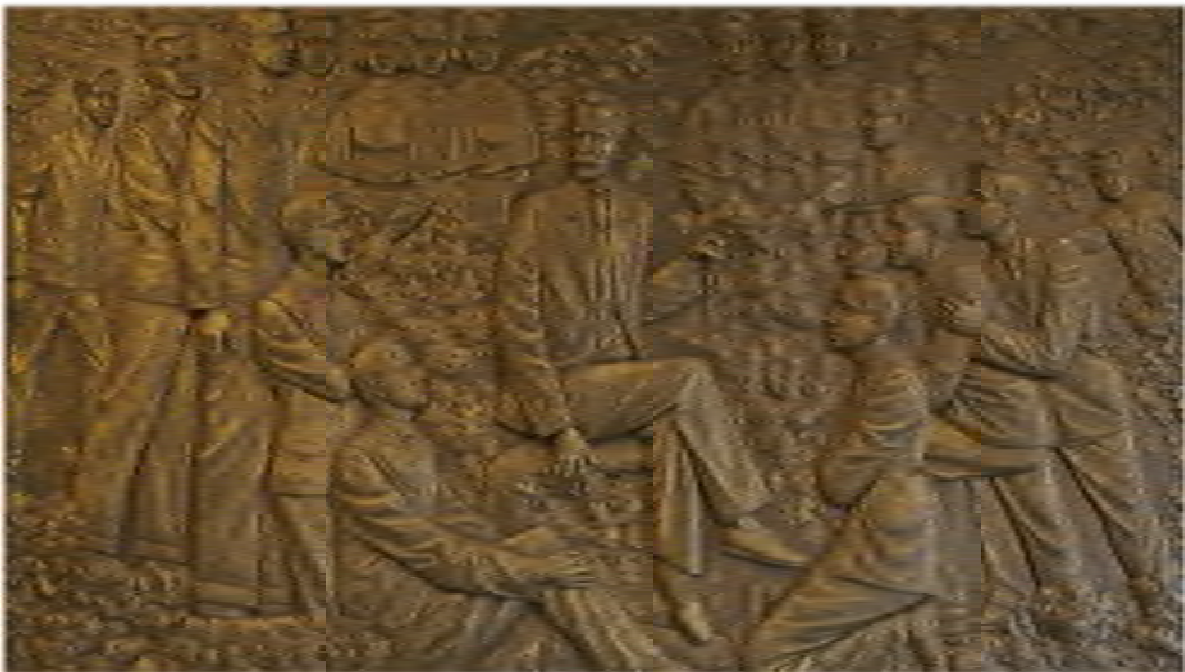


Фото 6. Президент в оточенні учнівської молоді (барельєф). Образ «Батька» типовий для часів розквіту «культу особи». Середина 1930-х рр.



Фото 7. «Правитель-філософ» за кафедрою. Фото 1936 р.



Фото 8. Прапор із зображенням «Дорогого вождя» Каунаської військової школи. 1929 р.



Фото 9. «Головний керманич» за грою в гольф.



Фото 10. В оточені родини (праворуч від А. Сметони – дружина Софія; стоять зліва направо : син Юліус, дочка Маріте, зять Алоїзас) [16].



Фото 11. А. Сметона на фоні портрета «Залізного Антанаса» – дні апогею культу «Вождя нації». Фото середини 1930-х рр.



Фото 12. «Президент Сметона» – названий на честь диктатора флагман ВМС Литви. Корабель був побудований у 1917 р. в Німеччині. У 1927 р. за 289 000 літів придбаний литовським урядом у гамбурзької фірми «Бібер» [27].



Фото 13. Диктатор та його армія. Президент перед строєм Війська Литовського.

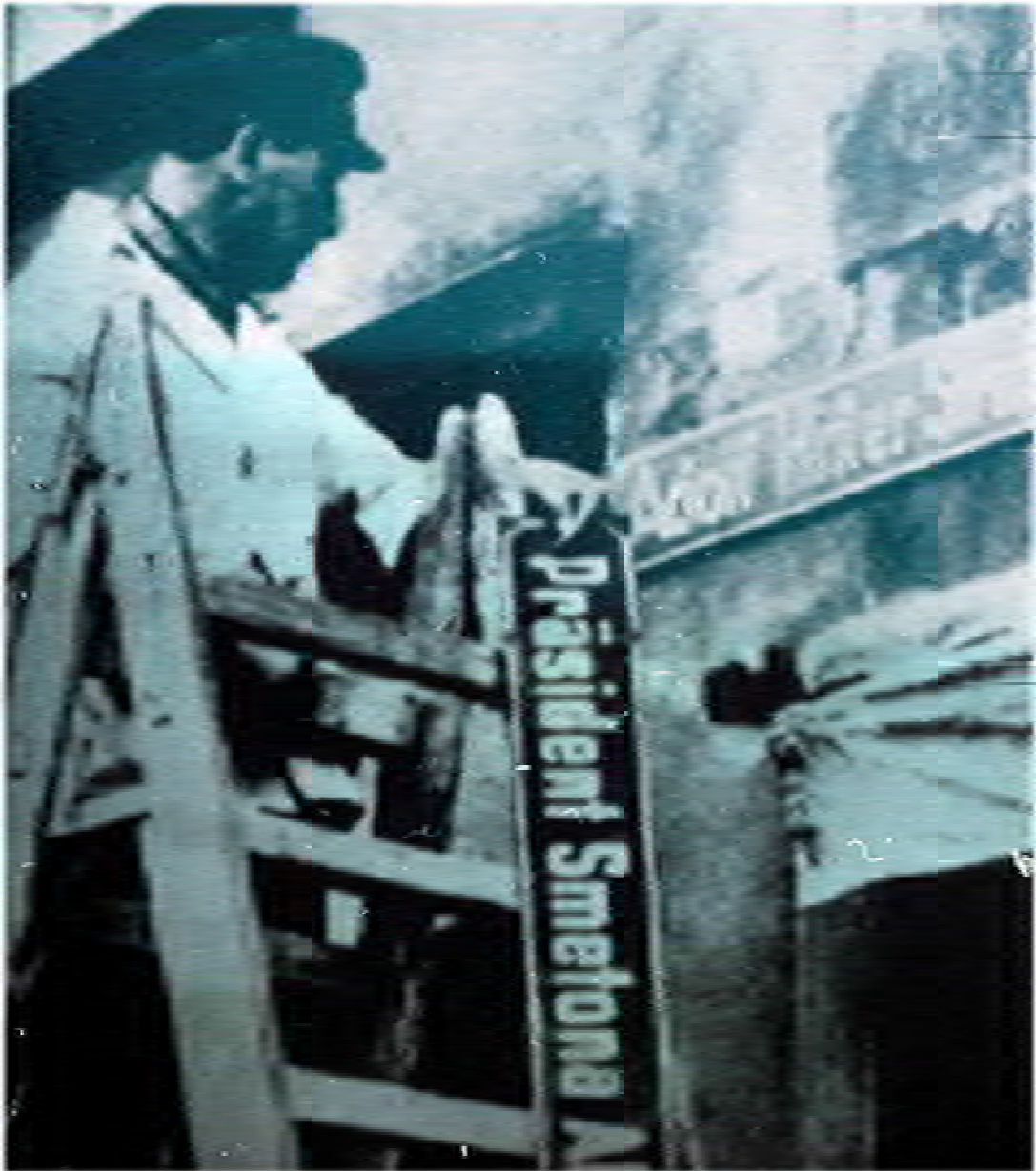


Фото 14. «Сутінки епохи». Заміна вивісок з назвою вулиць. Замість «Алеї Президента Сметони» «Вулиця Адольфа Гітлера». Клайпеда, 1939 р.